

ՄԱՐԻՆԵ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Գորիսի Ա. Բակունցի անվան թիվ 1

ավագ դպրոցի ուսուցչուհի

ՀՏԴ 94 (479.25)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՀԻՆ ԵՎ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՔԱՐՏԵԶԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. քարտեզ, բաբելոնյան քարտեզ, Հայկական լեռնաշխարհ, հունական քարտեզ, ծովային քարտեզ, իսլամական քարտեզ, Ռուբեն Գալյան, քարտեզագրություն, T-O քարտեզ, Աշխարհագրույց, Մեծ Հայք, Փոքր Հայք, աշխարհագրություն:

Ключевые слова и выражения: карта, карта Вавилона, Армянская нагорье, карта Греции, карта моря, карта ислама, Рубен Гальчан, картография, карта T-O, География, Великий Айка, Малая Армения, география.

Key words and expressions: a map, the Babel map, the Armenian Highland, the Greek map, the sea map, the Islamic map, Rouben Galchyan, Cartography, T-O map, Ashkharhatsuyts (the geographical map), Mets Hayq (The Great Hayk), Poqr Hayq (the Small Hayq), geography.

Հայոց պատմության վերաբերյալ արժեքավոր տեղեկություններ են հաղորդում ոչ միայն պատմագրական երկերը, վիմագիր արձանագրությունները և այլ սկզբնաղբյուրներ, այլ նաև քարտեզները, որոնք ոչ միայն ժամանակի մտածողների մտքի արգասիքներն են, այլ երբեմն նաև արվեստի գործեր: Հատկապես կարևոր է օտարերկրացիների կողմից Հայաստանը պատկերող քարտեզները, որտեղ իրենց պատասխաններն են ստանում հայերի բնիկության, ինչպես նաև շատ այլ վիճահարույց հարցեր: Քարտեզների ուսումնասիրությամբ զբաղվել են թե՛ հայագի և թե՛ օտար պարմաշխարհագետները:

Հայաստանի քարտեզագրությանը նվիրված ուսումնասիրությունների շարքում հիմնարար նշանակություն ունի Ռուբեն Գալյանի՝ «Հայաստանը համաշխարհային քարտեզագրության մեջ»¹ և «Կովկասից հարավ երկրները միջնադարյան քարտեզագրության մեջ»² աշխատությունները:

¹ Գալյան Ռ., Հայաստանը համաշխարհային քարտեզագրության մեջ, Երևան, 2005:

² Գալյան Ռ., Կովկասից հարավ երկրները միջնադարյան քարտեզագրության մեջ, Երևան, 2007:

Ծանրակշիռ ներդրում ունեն նաև Լեո Բագրովի³, Թաթևիկ Հակոբյանի⁴ և այլ հետազոտողների ընդհանուր բնույթի ուսումնասիրությունները՝ նվիրված քարտեզագրությանը, Հայաստանի պատմական աշխարհագրությանը:

Մեզ հասած հնագույն քարտեզը բաբելոնյան կավե մի սալիկ է՝ պատրաստված Ք.ա.3800թ.: Քարտեզում պատկերված է Միջագետքը:

Մեզ հասած հնագույն աշխարհագույց քարտեզը, որի մեջ հիշատակված է Հայաստանը նույնպես, բաբելոնյան կավե մի սալիկ է, պատրաստված Ք.ա. 600թ.⁵: Այն շրջանաձև է, որտեղ նշվում է Երկիրը որպես ծովերի մեջ լողացող սկավառակ, որի կենտրոնում գտնվում է Բաբելոնը շրջապատված երկու այլ երկրներով: Այդ երկրներից մեկը Ասորեստանն է, մյուսը՝ Հայաստանը: Պատկերված է Եփրատը, որը, սկիզբ առնելով հայկական լեռնաշխարհից, անցնում է Միջագետքով և թափվում Պարսից ծոց: (Քարտ.1)

Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ քարտեզագրությունը սկզբնավորվել է Միջագետքում՝ տարածվելով ժամանակի մյուս տարածաշրջաններում:

Բրիտանիայի Ստոուհենջ կոչվող կառույցը և Հայաստանի Սյունիքի մարզի Զորաց Քարերը, ներառյալ նաև Մեծամորի աստղադիտարանը, թույլ են տալիս մեզ մտածել, որ մեր նախնիները դիտել են աստղերն ու տիեզերքը, որոնցով նրանք կողմնորոշվել են և, հավանաբար, բացատրել բնության որոշ երևույթներ: Ըստ հույն պատմիչ Հերոդոտոսի՝ միլեթացի

Արիստոգորասը Սպարտայում ցուցադրել է մի քարտեզ, որը փորագրված է եղել երկաթյա սալիկի վրա:⁶ Քարտեզի միջոցով նա առաջարկում է կազմակերպել արշավանք դեպի Պարսկաստան: Այս քարտեզի վրա նշված է Դոնիան, Լիդիան, Փռուգիան, Կիպրոսը, Կիլիկիան, Հայաստանը և Պարսկաստանի մայրաքաղաք Շոշը:

Հայաստանը հիշատակվում է վաղ հունական շրջանի մի շարք քարտեզներում: Քարտեզագրության հիմնադիր է համարվում միլեթացի Անաքսիմանդրոսը (Ք.ա.611-547թթ.): Նա առաջինն է, որ կազմել է իր պարկերացրած աշխարհի քարտեզը, որը մեզ չի հասել: Հույն աշխարհագետ

³ Багров Л., История картографии, Москва, 2004.

⁴ Հակոբյան Թ., Հայաստանի պատմական աշխարհագրություն, Երևան, 1968:

⁵ Այս կավե սալիկը գտնվում է Լոնդոնի Բրիտանական թանգարանում:

⁶ Հերոդոտոս, Պատմություն ինը գրքից, Երևան, 1986:

Հեկատոնը, պատրաստել է մի աշխարհացույց քարտեզ, որը կազմելու ժամանակ օգտվել է Անաքսիմանդրոսի հիմունքներից:

Ք.ա.523թ. հույն մեծ մտածող Պյութագորասը հիմնել է փիլիսոփայական դպրոց, որտեղ զբաղվել են մաթեմատիկայով, աստղագիտությամբ: Այստեղ արծածվել է նաև երկրի գնդաձևության տեսությունը: Էրատոսթենեսը(Ք.ա.276-196թթ.), որը ապրել է Պյութագորասից հետո, ընդունելով երկրի գնդաձևության տեսությունը, ավելացրել է, որ երկիրը տիեզերքի կենտրոնն է և բոլոր երկնային մարմինները պտտվում են նրա շուրջ: Նա իր ճանաչած աշխարհը հասարակածի միջոցով բաժանեց երկու մասի, իր պատկերածի վրա ավելացնելով երևակայական միջօրեական գծերը, որոնք անցնելով երկրագնդի բևեռներով, ուղղահայաց կերպով կտրում էին հասարակածը: Ըստ Էրատոսթենեսի տեսության՝ բնակելի աշխարհը կազմված է երեք մայրցամաքներից՝ Ասիա, Եվրոպա և Լիբիա (Աֆրիկա), որոնք շրջապատված են օվկիանոսով: Ըստ նրա՝ աշխարհի ծայրամասերն են՝ արևելքում՝ Տապրոբանա կղզին(Ցեյլոն), արևմուտքում՝ իսպանական Իբերիան, հյուսիսում՝ Հոլանդիան, և հարավում՝ Կինամոնի կղզիները:

Ըստ Էրատոսթենեսի, ճանաչված աշխարհի լայնությունը մեկ ծայրից մյուսը 12500 կմ է, իսկ երկրի 2/3-րդը՝ ջուրը: Երկրագնդի երկարությունը հարավից մինչև հյուսիս մոտ 14000 կմ է:

Էրատոսթենեսի ամենամեծ ներդրումը աշխարհագրության մեջ երկրագնդի շրջանագիծը չափելու հաշվարկն է: Նա հիմնվելով Ալեքսանդրիայի և Ասուան քաղաքների հեռավորության վրա հաշվարկել է, որ երկու ուղղահայաց ձողերի կազմած անկյունը հավասար է ամբողջական շրջանի 1/50-րդ մասին: Հետևաբար, երկրագնդի շրջանագիծը նա հաշվում է $50 \times 800 = 40000$ կմ: Այն գրեթե ճիշտ է: Ժամանակակից գիտության տվյալներով երկրագնդի շրջանագիծը 4000075,7 կմ է:

Հին հույները առաջին էին, որ սկսեցին օգտագործել ժամացույցը՝ գենումը, որով նրանք որոշում էին տվյալ վայրի աշխարհագրական լայնությունը՝ չափելով ուղղահայաց ձողի զցած ստվերի երկարությունը: Այս գործիքը օգտագործվել է մինչև 17-րդ դարը:

Աշխարհագրության և քարտեզագրության հարցերով զբաղվել է նաև Ստարբոնը:

Ծնվել է Պոնտոսի Ամասիա քաղաքում (Ք.ա.63-Ք.հ.25թթ.): Ճանապարհորդել է Հռոմի մեծ մասում, երկար ժամանակ մնացել է այնտեղ, աշխատել է Ալեքսանդրիայի գրադարանում:⁷

Մեզ է հասել Ստրաբոնի նշանավոր «Աշխարհագրություն» աշխատությունը, որի գլուխներից մեկը նվիրված է Հայաստանին:⁸ Աշխատությունը պատմական և աշխարհագրական մեծ արժեք է ներկայացնում:(Քարտ.2) Ստրաբոնի կարծիքով աշխարհագրության հիմնադիրը Հոմերոսն է, քանի որ «Իլիականը» և «Ոդիսականը» շարադրելիս, նա կարողացել է ընթերցողին ներկայացնել աշխարհագրական տեղեկություններ:

Նրա աշխատանքը կարևոր պատմաաշխարհագրական տեղեկություններ է պարունակում Հայաստանի վերաբերյալ: Նկարագրելով Հայաստանը՝ նա նշում է, որ Հայաստանի հարավում գտնվում է Տավրոսի լեռնաշղթան: Արևելքում սահմանակից է Ատրպատականին և Մարաստանին, հյուսիսում՝ Վրաստանին, Ադվանքին, իսկ արևմուտքում՝ Փոքր Հայքով բաժանվում է Կապադովկիայից և Կոմագենեից: Խոսում է նաև գետերի մասին: Նշում է, որ Եփրատը սկիզբ առնելով Տավրոսի հյուսիսային սահմաններից անցնում է Սիրիայով և հասնում Բաբելոն, ապա Միջագետքում միախառնվելով Տիգրիսին, թափվում է Պարսից ծոց: Նշում է, որ Հայաստանը լեռնային երկիր է, հարուստ լճերով: Լճերից աչքի է ընկնում Մանտիանեն (կապույտ), որն ունի աղի ջուր, Տոսպ լիճը, որը պարունակում է բորակ, դրա համար էլ խմելու համար պիտանի չէ: Ստրաբոնի հատորները հասել են մինչև մեր օրերը:

Հին աշխարհի ամենանշանավոր քարտեզագետն ու աշխարհագետն է Կլավդիոս Պտղոմեոսը (90-168թթ.), որը իր աշխատության մեջ հիշատակել է Հայաստանը: Նա աստղագետ ու թվաբանագետ է և այս գիտությունների մասին ունի մեծ քանակությամբ աշխատություններ, բայց նրա ամենակարևոր գործն է 8 հատորանոց «Աշխարհագրությունը»:⁹ Նրա աշխատության 5-րդ հատորը տեղեկություններ է պարունակում Հայաստանի մասին:¹⁰ Հայաստանին վերաբերվող տեքստը բաժանվում է երկու մասի: Առաջին մասը կոչվում է «Ասիայի առաջին քարտեզ» որը

⁷ Ալեքսանդրիայի գրադարանը հիմնադրվել է Ք.ա. 3-րդ դարի սկզբին և ունեցել է մոտ 700 հազար գիրք:

⁸ Ստրաբոն, Աշխարհագրություն, Երևան, 1940, էջ 57:

⁹ Багров Л., История картографии, Москва, 2004, стр. 27-32.

¹⁰ Գալյան Ռ., Հայաստանը համաշխարհային քարտեզագրության մեջ, Երևան, 2005, էջ 19-20:

պարունակում է 79 տեղանուններ: Մեծ Հայքի մասին գրված է «Ասիայի երրորդ քարտեզ» գլխում, որտեղ տրված է 85 տեղանուններ, որոնցից ամենակարևորներն են Արտաշատը, Արմավիրը, Տիգրանակերտը, Արշամաշատը և Տուշպան (Վան):

Պտղոմեոսի մարդաբնակ աշխարհի քարտեզը արևմուտքում սկսվում է Իսպանիայից և Իռլանդիայից, արևելքում հասնում է մինչև Չինաստան, իսկ հարավում մինչև Եթովպիա և Ցեյլոն կղզի: Նա աշխարհը բաժանում է երեք մայրցամաքների՝ Ասիա, Եվրոպա և Աֆրիկա: Նրա գրքին կից եղել է 27 քարտեզ: Հայաստանը հիշատակված է այս քարտեզներից հինգի մեջ:

Ցավոք, Պտղոմեոսի բնօրինակ քարտեզներից մեզ չեն հասել, բայց մեզ է հասել 11-րդ դարի օրինակը, որը, հավանաբար, արտագրված է բնօրինակից:

Հայ քարտեզագրության հիմնադիրը Անանիա Շիրակացին է: Ակադեմիկոս ՄանուկԱբեղյանը նրան համարել է բնական գիտությունների հիմնադիրը հայ իրականության մեջ:¹¹ Հայերեն առաջին աշխարհագրական աշխատությունը Անանիա Շիրակացու «Աշխարհացույց»-ն¹² է, գրված 591-610 թթ.:¹³ Այն մեզ հասել է ուշ շրջանի ընդօրինակումներով, որոնց մեջ նա կանգ է առել երկրի մեծության, նրա միջօրեականների, զուգահեռականների ու քարտեզագրական այլ մանրամասների վրա՝ նշելով, որ ինքը տվյալ հարցերում հետևել է Պտղոմեոսի:

Աշխատության մեջ ընդարձակ բաժիններ են հատկացված Եվրոպային և Աֆրիկային: Մեկ առ մեկ նկարագրված են առանձին երկրներ՝ հիմք ունենալով ոչ թե վարչաքաղաքական բաժանումները, այլ բնակչության էթնիկական կազմը և բնական պայմանները: Առանձին նկարագրություններ կատարելիս հեղինակը հատկապես ուշադրություն է դարձրել գետերին և լճերին, կարևորելով դրանց տնտեսական նշանակությունը: Եվրոպա աշխարհամասի երկրներից «Աշխարհացույցում» նկարագրված է 16-ը, իսկ Ասիայի աշխարհամասի երկրներից՝ 20-ը:

«Աշխարհացույցի» ամենակարևոր բաժինը հանդիսանում է Մեծ Հայքի 15 նահանգների կամ աշխարհների նկարագրությունը: Հայաստանի ամեն մի նահանգ ներկայացնելիս՝ տրվում է ոչ միայն նրա աշխարհագրական սահմանները, այլ գետերը, լճերը, լեռները, օգտակար

¹¹ Աբեղյան Մ., Հայոց հին գրականության պատմություն, Երևան 1944, էջ 385-386:

¹² Որոշ գիտնականներ այն վերագրում են Մովսես Խորենացուն:

¹³ Պետրոսյան Գ.Բ., Շիրակացու մատենագրությունը, Երևան, 1979:

հանաժոռները, բուսականությունը և այլն: Աշխատությունը կարևոր տեղեկություն է հաղորդում հարևան Վրաստանի, Իրանի և Ադվանքի մասին: Հետագայում մի շարք քարտեզագետներ հիմնվելով «Աշխարհացոյցի» վրա, տպագրել են պատմական Հայաստանի քարտեզները՝ նշելով նահանգների անունները:

Հայաստան անունը հանդիպում է քրիստոնեական քարտեզների մեջ, հաճախ պատկերվում է ըստ «Հին կտակարանի»՝ Արարատով և Նոյան տապանով: Քարտեզներից մի քանիսում դրախտը գտնվում է Հայաստանում, կամ էլ նրա հարևանությամբ:

Քարտեզագրության մեջ որոշակի դեր են խաղացել հին հռոմեացիները: Քարտեզները նրանց համար հանդիսանում էին ճանապարհներ ցուցադրող փաստաթուղթ: Հռոմեական քարտեզի լավագույն նմուշը «Պոյտինգերեան» քարտեզն է, որի բնագիրը, ըստ Ռուբեն Գալչյանի, պատրաստվել է Ք.ա. 1-ին դարում:¹⁴ Այն հռոմեական ճանապարհների քարտեզ է, որը ստրաբոնից Կորնելիոս Պոյտինգերը 150թ.-ին ձեռք է բերել նշված քարտեզի 4-րդ դարի պատճենը:¹⁵

Քարտեզը նշում է Հռոմից դեպի կայսրության բոլոր անկյունները գնացող ճանապարհները, սկսած Մարաստանից մինչև Անգլիա, ներառալ նաև Հայաստանը, որի քաղաքներից կարելի է տեսնել Արտաշատը, Տիգրանակերտը, Բագարանը և Ոստանը: Երբ քրիստոնեությունը հաստատվեց Արևմուտքում, և կրոնական գաղափարները սկսեցին իշխել, «Հին կտակարանի» բացատրած աշխարհի ստեղծումը դարձավ անժխտելի մի փաստ: Այս իրողության պատճառով քարտեզագրությունը բավականին տուժեց, քանի որ ընդունեց կրոնի սահմանած նորմերը: Ուստի կրոնի քողի տակ մերժվեցին մի շարք գիտական գաղափարներ և 14-րդ դարում պատկերված երկրագունդը իրական երկրագնդից շատ տարբեր էր:

Քրիստոնեության սկզբնական շրջանում եկեղեցին ուշադրություն չէր դարձնում աշխարհագրության վրա: Բայց ամեն ինչ փոխվեց, երբ 6-րդ դարում Կոզմա Ալեքսանդրիացին սահմանեց եկեղեցու տեղագրությունը: Ըստ դրա՝ աշխարհը գնդաձևից դարձավ տափարակ, որի մեջ երեք ցամաքները շրջապատված էին օվկիանոսներով:

Կրոնական պատկերացումների վրա հիմնված քարտեզները շատ պարզ էին և անպաճույճ: Մրանք կոչվում էին «Մաղմոսարանի քարտեզներ» կամ «T-O քարտեզներ», որոնք երևան եկան միջնադարում:(Քարտ.3) Այդ

¹⁴ Գալչյան Ռ., Հայաստանը համաշխարհային քարտեզագրության մեջ, Երևան, 2005, էջ 21:

¹⁵ Այստեղից էլ քարտեզի անվանումը Պոյտինգերեան:

քարտեզները պատկերում են երկրագունդը, որպես կլոր մի սկավառակ (Օ տառը), որը ծովերով, գետերով բաժանվում է երեք մասի (Տ տառի ձևով):¹⁶ T-O քարտեզներում արևելքը գտնվում է քարտեզի վերին մասում, ուր երկնային դրախտն է: Տ տառի ուղղահայաց գիծը Միջերկրական ծովն է, որը Եվրոպան բաժանում է Աֆրիկայից, իսկ հորիզոնական գծի ձախում Դոն և աջում Նեղոս գետերն են, որոնք առանձնացնում են Ասիան մյուս մայրցամաքներից:

11-14-րդ դարերից մեզ է հասել շատ կարևոր քարտեզներ, որոնց մեծ մասը տեղ է գտել տարբեր ձեռագիր աշխատությունների մեջ: Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում է գտնվում աշխարհում միակ T-O տեսակի միջնադարյան հայերեն աշխարհացույց քարտեզը: Բացի նշված քարտեզից, Մատենադարանի ձեռագրերի մեջ չկան այնպիսի նյութեր, որոնք կարելի է քարտեզ կոչել:

Միջնադարյան այս քարտեզը պատրաստվել է անանուն հեղինակի կողմից 15-րդ դարի մի ձեռագրի մեջ, ու քարտեզի մասին որևէ ակնարկ չկա:¹⁷

Ինչպես միջնադարյան T-O տեսակի քարտեզների մեծամասնության մեջ, այս քարտեզում ևս Երուսաղեմն իր վեց դարպասներով պատկերված է ավելի մեծ և տեղադրված է քարտեզի կենտրոնում: Քարտեզի մեջ ամբողջ աշխարհը շրջապատված է օվկիանոսով, երկու զուգահեռ գծերով նշված Միջերկրականը բաժանում է Աֆրիկան Եվրոպայից, իսկ Եվրոպան Ասիայից բաժանվում է Դոն գետով: Քարտեզի մեծ մասը զբաղեցնում է Ասիան: Այստեղ քարտեզում կարելի է տեսնել Ռուսաստանը, Կաֆան, Ազովը, Խորեզմը և Զինաստանը:

Ոմանք քարտեզի ձեռագիրը վերագրում են Կիլիկիային, բայց Կաֆայում 1445թ. պատրաստված և այժմ Մատենադարանում պահվող գրությունը շատ նման է քարտեզի ձեռագրին:¹⁸ Ինչ վերաբերում է Կաֆային, ապա այն մի փոքրիկ նավահանգիստ է Թեոդոսիա անունով, որի դեկավարումը 13-րդ դարում անցավ ջենովացի վաճառականներին: Ջենովացիները նրան տվեցին Կաֆա անվանումը, որից հետո էլ նա դարձավ առևտրական նշանավոր կենտրոն: Հայերը Կաֆայում ապրել են 13-րդ դարի կեսերից սկսած:

Քարտեզը հավանաբար պատրաստվել է 13-րդ դարի վերջին Կաֆայում: Պրոֆեսոր Հ.Հովհաննիսյանը կարծում է, որ քարտեզի մեջ

¹⁶ Այստեղից էլ այս քարտեզների T-O անվանումը:

¹⁷ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռագիր համար 1242,թերթ 132 ա:

¹⁸ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռագիր համար 8973:

Խորեզմի և Կաֆայի առկայության փաստը հուշում է , որ քարտեզի պատրաստման ժամանակներում Ոսկե Հորդան և Խորեզմը միմյանց հետ ունեին առևտրական և այլ կապեր, իսկ այդ կապերը պահպանվում էին 1240-ից մինչև 1360-ական թվականները:¹⁹ Այսպիսով, քարտեզում առկա տեղեկություններից կարելի է եզրակացնել, որ այն պատրաստվել է 13-րդ դարի վերջից մինչև 14-րդ դարի կեսը:

Ամենահետաքրքիրն այն է, որ քարտեզագիրը իր պատրաստած քարտեզում չի նշել Հայաստանը, Արարատը և Նոյան տապանը: Սա կարելի է բացատրել նրանով, որ քարտեզագիրը չի ապչել Հայաստանում և անմիջական կապ չի ունեցել Հայաստանի հետ և հետևաբար, այն չի նշել իր պատրաստած քարտեզում:

Հայաստանը նշվում է նաև իսլամական քարտեզներում, ճիշտ է այդ քարտեզներում խոսվում է մահմեդական երկրների մասին, բայց ոչ մահմեդական մի քանի երկրներ՝ Հռոմը, Բուլղարին, Աղվանքը, Հայաստանը և մի քանի այլ երկրներ նույնպես արժանացել են այդտեղ հիշատակվելու պատվին:

Հայաստանը հիշատակվում է նաև պորտուգալական ծովային քարտեզներում: Պորտուգալները արժեքավոր տեղեկություններ են տալիս Կիլիկյան Հայաստանի մասին, ինչպես նաև Միջերկրականի արևելքում նշվում է Հայաստանը՝ Արարատ լեռը՝ Նոյան տապանով:

Հայկական լեռնաշխարհին առնչվող քարտեզների ուսումնասիրությունները ևս թույլ են տալիս կազմելու հայոց պատմության ամբողջական պատկերը, ինչը կարևոր նշանակություն ունի խնդրո առարկա ժամանակաշրջանի պատմության օբյեկտիվ գնահատման համար: Քարտեզներում Հայաստանի տարածքը ներառում է հայկական լեռնաշխարհը, որտեղ հնագույն ժամանակներից մինչև 1915թ. կենտրոնացված են եղել տեղաբնիկները՝ հայերը: Հայաստանն իր անկախությունը կորցրել է 11-րդ դարում, սակայն դրան հաջորդեց Կիլիկյան հայկական թագավորությունը, որը գոյատևեց մինչև 14-րդ դարը: 11-րդ դարից սկսած Հայաստան են ներխուժել սելջուկ թուրքերը, մոնղոլները, ապա օսմանյան թուրքերը, որոնք էլ 19-րդ դարից սկսած մաքրել են երկիրը տեղաբնիկներից՝ հայերից: Խորհրդային Ռուսաստանի վարած քաղաքականության արդյունքում Հայաստանի մի շարք տարածքներ զիջվեց հարևաններին՝ Կարսն ու Արդահանը՝ Թուրքիային, Նախիջևանն ու Ղարաբաղը՝ Ադրբեջանին, Ջավախքը՝ Վրաստանին: Արդյունքում Հայաստանը, որը դարեր շարունակ զբաղեցրել է հայկական

¹⁹ Հովհաննիսյան Հ., Աշխարհի հայկական ձեռագիր քարտեզը, Երևան, 1954, էջ 81-93:

լեռնաշխարհի ողջ տարածքը, այսօր մի փոքրիկ երկիր է, որի սահմանները ընդգրկում են պատմական Հայաստանի 1/10 մասը:

Մ. Գրիգորյան

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՀԻՆ ԵՎ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՔԱՐՏԵԶԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ
ԱՄՓՈՓՈՒՄ**

Հոդվածում ներկայացված են հայկական լեռնաշխարհին առնչվող քարտեզների ուսումնասիրություններ, որոնք մեզ են հասել հայրենական և օտարերկրյա հետազոտողների աշխատությունների միջոցով: Այդ քարտեզներում Հայաստանը երբեմն առկա է որպես անկախ պետություն, երբեմն էլ բաժանված է հարևան երկրների միջև, բայց և այնպես նրա անունը միշտ էլ նշվում է՝ սկսած հին հունական, հռոմեական, իսլամական քարտեզներից մինչև պորտոլան ծովային քարտեզներ:

М. Григорян

АРМЕНИЯ В ДРЕВНЕЙ И СРЕДНЕВЕКОВОЙ КАРТОГРАФИИ

Резюме

В статье представлены результаты исследования карт, связанных с Армянским нагорьем, которые дошли до нас посредством трудов отечественных и зарубежных исследователей. На этих картах Армения иногда присутствуют в качестве независимого государства; а иногда расчлененная между соседними странами, но так или иначе ее имя всегда упоминается в картах начиная с древнегреческих, римских, исламских карт до портолийских мореходных карт.

M. Grigoryan

ARMENIA IN ANCIENT AND MIDDLE AGES CARTOGRAPHY

Summary

In this article studies of maps concerning The Armenian Highland are presented which we have obtained through the works of native and foreign explorers. In those maps Armenia sometimes exists as an independent state sometimes as divided between neighbouring countries, but nevertheless its name is mentioned from ancient Greek, Roman, Islamic maps to Portolan sea maps.